

Список використаних джерел та літератури

1. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). К. Черкаси, 2004.
2. Тараба І. О. Концептуалізація соматичного коду культури у мовній теорії неймінгу: фразеологічний аспект. Матеріали ІХ Міжнар. наук. конф. "Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація". Х. : ХНУ імені В. Н. Карабіна, 2010.
3. Коровкин М. М. Созидающее сознание: от мира вещей к миру слов (когниция, номинация, коммуникация). *Когнитивные аспекты языкового значения*. Иркутск : ИГЛУ, 1997.
4. Duden in zwölf Bänden. Das Herkunftswörterbuch. *Etymologie der deutschen Sprache*. 4., neubearbeitete Auflage. Dudenverlag. Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich. 2007.
5. Duden in zwölf Bänden. Redewendungen. *Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. 3., überarbeitete und aktualisierte Auflage. Dudenverlag. Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich. 2008.

В. В. Журахівська

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

Науковий керівник:

к. ф. н, доц. Савчук І. І.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ ТА ПРАГМАТИЧНИХ ЧИННИКІВ КОМУНІКАТИВНИХ НЕВДАЧ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Постановка проблеми. Міжкультурна комунікація, почавши бути повсякденною реальністю, виступає можливістю спілкування із представниками різноманітних культур. Вона являє собою специфічну форму діяльності, котра потребує знання духовної і матеріальної культури інших народів, їх уявлень, цінностей, релігії тощо, що своєю сукупністю окреслюють модель того, як себе будуть поводити партнери по комунікації. Міжкультурна комунікація також представляє собою встановлення контактів, діалог, бажання зрозуміти один одного, що є невід'ємним від освоєння «чужої» культури, так як спроможність одного народу освоювати досягнення іншого становить один із ключових показників життєздатності його культури, а також виступає індикатором прогресу культури. І в складному, багатоманітному сьогоденному світі, в якому процеси глобалізації охоплюють усі сфери життєдіяльності людини, включаючи культуру, де, не дивлячись на розширення взаємозв'язків різних народів та країн, міжетнічні відносини набувають дедалі складнішого,

нерідко недружнього й, навіть, ворожого характеру, більш активно звучать доволі категоричні твердження щодо провалів політики мультикультуралізму із його загальною толерантністю, міжкультурна комунікація втім є необхідністю та не втрачає власного значення.

Завданням даної роботи виступає глибоке дослідження сутності міжкультурної комунікації; поняття й типології комунікативних невдач; взаємозв'язку когнітивних та комунікативних аспектів в комунікації.

Аналіз опрацьованих і використаних досліджень. Аналіз останніх опрацьованих і використаних досліджень згідно проблематики роботи дає можливість зазначити, що у вітчизняній лінгвістиці на сучасному етапі активно висвітлюються й вивчаються теоретичні питання, завдання й проблеми теорії мовної комунікації, в тому числі питання, що мають зв'язок із аналізом міжмовної комунікації і комунікативних девіацій, такими науковцями-мовознавцями, як Ф. С. Бацевич, Г. Д. Джунусалієва, Н. А. Ковальська, О. П. Дмитренко, І. Б. Мачуська, І. Ю. М'язова, Н. М. Печко, Є. А. Подольська, М. І. Поліщук, О. Г. Руда, Л. Л. Славова, Т.Є. Сніца, О. В. Яшенкова тощо. Більш того, проблема чіткого виокремлення лінгвокогнітивних і прагматичних чинників комунікативних невдач в міжкультурній комунікації лишається вивченою не на достатньому рівні, що зумовлює актуальність цієї роботи.

Виклад основного матеріалу. У сучасному комунікаційному просторі, котрий включає різноманітні типи комунікацій: міжособистісна, масова (у відповідності до складу комунікантів – джерела й отримувача), групова, в різноманітних сферах (зокрема, виробничій, культурно-духовній, навчальній, науковій), з-поміж людей різної статі, віку, які належать до різних націй, етносів, народів, рас (геронтокомунікації, міжрасові, національно-етичні, гендерні, комунікації), між різними категоріями населення (релігійні, жіночі, молодіжні), між країнами, державами, континентами і народами, територіями (міжнародні, міждержавні, міжконтинентальні) й ін., міжкультурна комунікація займає важливе місце.

Розглянемо погляди вчених на тлумачення поняття «міжкультурна комунікація».

Тлумачення Т. Є. Сніци передбачає розуміння міжкультурної комунікації у вигляді процесу, який є культурно обумовленим, всі складові котрого перебувають в тісному зв'язку на взаємній основі із національною чи культурною приналежністю учасників процесу комунікації [12: 147]. Згідно з Ф. С. Бацевичем пропонується визначати міжкультурну комунікацію як «процес спілкування (вербального та невербального) людей (груп людей), котрі належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, зазвичай послуговуються різними ідентичними мовами, відчувають лінгвокультурну «чужинність» партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну компетенцію, що може стати причиною комунікативних невдач чи культурного шоку у спілкуванні» [2: 9]. Відповідно до І. Ю. М'язової, міжкультурна комунікація це «водночас і наука і набір навичок, якими необхідно оволодіти в ході спілкування, так як взаємодія із іншою культурою

вимагає певних умінь і знань, зосередженості на усталених і успадкованих нормах соціальної практики людей, що належать до різних етнічних і національних спільнот» [6: 111]. На думку І. Б. Мачуськи, міжкультурна комунікація являє собою «спілкування, яке відбувається за умов, які так відрізняються від культурно обумовлених традицій в комунікативній компетенції її учасників, що дані відмінності здійснюють істотний вплив на успіх або невдачу комунікативної події» [5: 264]. Як вважає Є. А. Подольська, міжкультурна комунікація – це «процес взаємного зв'язку і взаємодії представників різних культур. Це специфічна суб'єкт-суб'єктна взаємодія, в котрій відбувається обмін досвідом, інформацією, навичками і вміннями носіїв різних типів культур» [8: 273].

Підведемо підсумки наведених вище трактувань аналізованого поняття, аби сформулювати власне: міжкультурна комунікація представляє собою процес, за якого відбувається обмін інформацією між представниками різноманітних національних культур чи лінгвокультурних спільнот.

В кожній культурі існують власні правила і норми поведінки, власний дискурсивний стиль – «манера мовлення» (тобто, ведення дискурсу) носіїв мовної культури, конвенції спілкування, які обумовлюють прийнятні і допустимі форми вираження певних соціально значущих смислів. Способи кодування вказаних смислів (не лише мовні) аналогічно до самих смислів, можуть значно відрізнятися в різноманітних культурах, що створює проблеми в міжкультурному спілкуванні, вказуючи на те, що у відповідних культурах не збігаються системи соціально релевантних значень й оцінок або системи засобів їх висловлювання.

Мовні знання становлять базу кодових знань комунікантів, окреслюючи те, як, за допомогою яких засобів вони мають або можуть оформлювати власний комунікативний намір за певної ситуації спілкування. Вказані знання містять: знання конвенційних мовних способів реалізації мовних актів поточної дискурсивної події; знання лексики, фонетики і граматики мови спілкування; знання принципів успішного мовного спілкування; знання конвенцій і норм вживання його одиниць [15].

Проте, у низці випадків, міжкультурна комунікація відзначена комунікативними (іншими словами, мовними) помилками, збоями, порушеннями, невдачами, відхиленнями, конфліктами, провалами, дефектами, непорозуміннями тощо, тобто різного роду дискомфортом, який з'являється в ході природного діалогічного спілкування.

На думку Г. Д. Джунусалієвої Н. А. Ковальської, комунікацію можна назвати ефективною й успішною, коли вона є адекватною, іншими словами, якщо, у відповідності до погляду комунікантів, обов'язково досягається достатнє порозуміння [3: 69]. За іншого випадку, відповідно до твердження О. В. Яшенкова, мова іде щодо неуспішної комунікації, інакше кажучи про такий інформаційний обмін, який унеможливує досягнення запланованого перлокутивного ефекту – результату мовленнєвого впливу на адресата, що може відповідати чи не відповідати наміру адресанта [14: 118]. До ознаки такої міжкультурної комунікації відноситься комунікативний збій (іншими

словами, відсутність достатнього розуміння партнера по комунікації) чи, навіть, комунікативний провал (тобто, неадекватна комунікація), повне нерозуміння між комунікантами. Відповідно до О. В. Яшенкової термін «комунікативна невдача» застосовується з метою позначення різного типу непорозумінь в ході спілкування. Науковиця визначає його як «негативний результат комунікації (спілкування), недосягнення адресантом комунікативної мети і прагматичних спрямувань, до того ж відсутність взаєморозуміння і згоди між комунікантами» [14: 115].

Як вважає Ф. С. Бацевич, «комунікативна невдача, або ж «комунікативна девіація – недосягнення адресантом комунікативної мети; відсутність взаєморозуміння та згоди між учасниками спілкування» [2: 239].

На нашу думку, найбільш ґрунтовним визначенням терміну «комунікативна невдача» є наступне – відсутність будь-якого розуміння партнерами по комунікації один одного, будь-який небажаний, емоційний ефект, випадки розбіжності комунікативних намірів мовця й їх прочитання слухачем, відсутність узгодженості між комунікативними програмами партнерів.

У міжкультурній комунікації до комунікативних девіацій відносять відсутність реалізації чи неповну реалізацію комунікативного наміру адресанта шляхом повної чи часткової відсутності розуміння його повідомлення адресатом, а також небажаний та непередбачуваний ефект (на кшталт, подив, роздратування, образу), який виникає у процесі спілкування. Комунікативні невдачі можуть бути пов'язані із особистими характеристиками комунікантів, порушенням принципу комунікативної контактності, обставинами спілкування, складнощами досягнення практичних та комунікативних цілей, процесами розуміння і вербалізації тощо [3: 69].

Вченими наводиться багато чинників, які створюють конфліктність спілкування, в тому числі ситуативні фактори – порушення, які мають безпосередній зв'язок з ситуацією спілкування; контекстуальні чинники – неправильна референція; продуктивні й рецептивні фактори; ритуалізація живого мовного спілкування, яке перешкоджає реалізації комунікативних задумів комунікантів; порушення етичних норм, нівелювання прагматичних характеристик мови, відсутність правильної лінійної організації висловлювання, що створює дискомфорт при спілкуванні; синтаксичні помилки у відповідності, нагромадження відмінків, усічення речень; недомовленість; перескакування з однієї теми на іншу та ін. [9: 411]. Зрозумілим є те, що в процесі діалогового спілкування головними джерелами комунікативних невдач виступають як розбіжності в мовній компетенції партнерів: відсутність однакового характеру намірів й тактичних прийомів реалізації в адресанта і можливість адекватної інтерпретації останньої адресатом, так й відмінності в позамовній компетенції комунікантів: розбіжності в системах їх естетичних та етичних цінностей.

Розглянемо типології комунікативних невдач в міжкультурній комунікації в контексті лінгвокогнітивних і прагматичних чинників. Згідно з Ф. С.

Бацевич, розрізняються комунікативні девіації, які мають зв'язок із формуванням та сприйняттям як мовленнєвих жанрів, так й мовленнєвих актів. З-поміж такого роду комунікативних девіацій, науковець розрізняє порушення, які мають зв'язок із лінгвокогнітивною діяльністю адресанта та адресата, орієнтаціями останнього на особу адресата і процес спілкування [1]. При цьому, відповідно до Л.Л. Славової, серед комунікативних невдач лінгвокогнітивного характеру виділяються спричинені: «помилками у референтній віднесеності лексичної одиниці; нестандартним осмисленням певного фрагмента дійсності; відмінностями в картинах світу комунікантів» [11: 9].

Українська дослідниця О. Г. Руда до девіацій в міжкультурній (білінгвальній) комунікації відносить ті, які виникають у зв'язку із відмінностями в кодах, характері стратегій, наборах прецедентних текстів, культурно зумовлених сценаріїв) [10: 7]. Ідентично до класифікації вище згаданого Ф. Бацевича, науковиця розрізняє комунікативні девіації, що є пов'язаними із комунікативною компетенцією та комунікативні девіації, які є пов'язаними із мовною компетенцією. До того ж, на думку О. Г. Рудої, як і Л. Л. Славової, доцільним є виділення комунікативних девіацій лінгвокогнітивного характеру (що є пов'язаними із культурною компетенцією), а з-поміж них: культурно та національно зумовлені мисленнєві структури, зважаючи на їх роль в процесах породження та сприймання мовлення, комунікативні девіації, які пов'язані зі специфічним референтним віднесенням лексем комунікантами, комунікативні девіації, які спричинені різною інтерпретацією національно-культурних феноменів (зокрема, ідеологічні, енциклопедичні, стереотипні та етикетні комунікативні девіації) [10: 11].

Здійснюючи дослідження лінгвокогнітивних і дискурсивних аспектів непорозуміння як типу інтерпретації на матеріалі англійського діалогічного мовлення, Н. М. Печко було запропоновано лінгвокогнітивні фактори, що окреслюють їх породження ділити на мовленнєво-інтерактивні й індивідуально-когнітивні чинники [7]. На думку О. П. Дмитренко, прагматичні чинники невдач у міжкультурній комунікації, а точніше: незнання правил комунікації у різних ситуаціях спілкування, так звані дискурсивні невдачі, можливо класифікувати таким чином: а) «енциклопедичні» помилки, неволодіння фоновими знаннями, що відомі майже усім носіям іншої культури; б) етнічні стереотипи – етноніми, що застосовуються з метою характеристики індивіда в одній культурі, котрі, однак, мають інше значення чи є повністю відсутніми в іншій культурі; в) неволодіння ментальними стереотипами, відмінності у вживанні зооморфних метафоричних номінацій задля характеристики людини; г) стереотипні помилки, спричинені відсутністю знань соціокультурних стереотипів; г) етикетні помилки – відсутність знань правил мовного етикету, неправильне звертання до осіб із званнями і титулами в офіційних і неофіційних обставинах [4: 77]. Прагматичні чинники комунікативних невдач діляться на внутрішні та зовнішні (співвідносяться з компонентами прагматичного

контексту). У свою чергу, перші можуть бути розподілені за такими групами: «1)нерозуміння імплікатур; 2) нерозуміння непрямості; 3) невірне трактування невербальних засобів комунікації;; 4) нерозуміння або неправильне розуміння комунікативного наміру промовця зміна емоційного чи фізичного стану комунікантів; 5) порушення етичних норм комунікації, різне розуміння ввічливості; 6) різні соціальні характеристики комунікантів (рівень мовної компетенції, вік, професія, місце проживання, гендер)» тощо [16]. Відповідно до С. Є. Устименко, прагматичні чинники нестандартних комунікативних ситуацій, у яких незапланований перлокутивний ефект з'являється внаслідок уникнення адресатом прямої відповіді на квеситивний мовленнєвий акт адресанта, знаходяться в залежності від певних комунікативно-прагматичних інтенцій учасників інституціонального дискурсу й скеровані направленістю адресата на конфліктний чи кооперативний перебіг діалогу [13: 88].

Висновки. Комунікація допомагає у виявленні відмінностей в розумінні, якімають зв'язок з існуванням способів кодування культурних феноменів, що є специфічними для кожної культури. Структура уявлень щодо того самого явища може істотно різнитись в різних культурних спільнотах. Навіть при наявності схожого досвіду, одні й самі факти можуть бути сприйняті й оцінені по-різному. Характерним є те, що представники різноманітних культурно-мовних спільнот не завжди усвідомлюють розбіжність в структурі сприйняття феноменів культури, проте одразу виявляються відмінності в оцінці та можуть виступити джерелом комунікативних невдач й міжкультурних конфліктів. Грунтуючись на здійсненому дослідженні, можемо узагальнити, що міжкультурна комунікація являє собою процес, за якого відбувається обмін інформацією між представниками різноманітних національних культур чи лінгвокультурних спільнот. Під комунікативною невдачею розуміється відсутність будь-якого розуміння партнерами по комунікації один одного, будь-який небажаний, емоційний ефект, випадки розбіжності комунікативних намірів мовця й їх прочитання слухачем, відсутність узгодженості між комунікативними програмами партнерів. Вченими пропонуються різноманітні типології комунікативних девіацій.

Список використаних джерел та літератури

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики: монографія. Львів: Видавн. центр при ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 281 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
3. Джунусалієва Г. Д., Ковальська Н. А. Комунікативні девіації в контексті теорії мовної комунікації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2011. Вип. 6. С. 68-71.
4. Дмитренко О. П. Причини невдач у міжкультурній комунікації. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.* Київ: КНЕУ, 2016. С. 75–78.

5. Мачуська І. Б. Міжкультурна комунікація як інтегрований компонент юридичної освіти. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ*: зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ (15 берез. 2018 р.). Київ: КНЕУ, 2018. С. 263–266.
6. М'язова І. Ю. Особливості тлумачення поняття «міжкультурна комунікація». *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2006. №8. С. 108–113.
7. Печко Н. М. Лінгвокогнітивні та дискурсні аспекти непорозуміння як типу інтерпретації (на матеріалі англійського діалогічного мовлення): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2011. 20 с.
8. Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Погорілий Д. Є. Кредитно-модульний курс культурології: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури. 2006. 368 с.
9. Поліщук М. І. Комунікативні невдачі у розмовному дискурсі. *Правове життя сучасної України*: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 2. С. 409-412.
10. Руда О. Г. Комунікативні девіації в умовах українсько-російського білінгвізму: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2007. 20 с.
11. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2000. 18 с.
12. Сніца Т.Є. Міжкультурна комунікація як суспільний феномен. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Вип. III. С. 146–153.
13. Устименко С. Є. Прагматичні чинники нестандартних комунікативних ситуацій в англійському інституціональному дискурсі. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2015. III(16). Issue: 70. С. 85–90.
14. Яшенкова О. В. Традиції та напрями розвитку теорії комунікації в інформаційному суспільстві. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*: зб. наук. праць. Київ: Логос, 2004. Вип. 5. С. 111–121.
15. Haugh M., Jaszczolt K. Speaker Intentions and Intentionality. *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. United Kingdom: Cambridge University Press, 2012. P. 87–112.
16. Thornborrow J. *PowerTalk: Language and Interaction in Institutional Discourse*. Routledge, 2014. 160 p.